

Nowomowa – novořeč – newspeak: jazyk doby komunismu

Definice jevu

Termíny: nowomowa, novořeč, newspeak (George Orwel, *Farma zvířat* 1945), ptydepe (Václav Havel, *Vyrozumění*, 1965)

Novořeč je jazyk podřízený ideologii a totalitní praxi, která je založena na všudypřítomné kontrole všech sfér života občanů, především však sféry veřejné. Novořeč je jazyk mezinárodního komunismu a komunistické propagandy.

Jak ji lze definovat z čistě jazykovědného hlediska? Novořeč není ani profesní mluvou ani zájmovou mluvou (slangem), není ani specifických funkčním stylem ani univerzálním komunikačním prostředkem v době panující komunistické ideologie. Nepoužívá se ve všech komunikačních situacích, dominuje pouze veřejné sféře (oficiální situace), netýká se však sféry soukromé komunikace (neoficiální situace a částečně polooficiální situace, komunikace v náboženské sféře – církev je jedním z největších nepřátel totalitního státu).

Novořeč je způsobem používání jazyka, který se vyznačuje pragmatickými charakteristikami. Je to jazyk moci, která vyznává marxisticko-leninskou ideologii a působí autoritativně za specifických podmínek:

- Neexistence skutečné demokracie a svobody (teror, násilí, mučení, tábory nucených prací v 50. letech), právní systém předpokládající vysoké tresty pro odpůrce režimu. Kontrola společenského života, systematický boj proti opozici – ministerstvo veřejné bezpečnosti *Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (UB – Urząd Bezpieczeństwa)* 1945–1954, občanské milice – *Milicja Obywatelska* 1944–1990, bezpečnostní služba – *Służba Bezpieczeństwa* 1956–1990 (před svou likvidací měla SB cca 24 tisíc zaměstnanců a 90 tisíc tajných spolupracovníků),
- Neexistence pluralitní společnosti (dominuje model společenského života odpovídající ideologii, prosazovaný propagandou (všechny projevy občanské iniciativy jsou hodnoceny negativně, jako nebezpečné pro ideologii), přičemž všechny ostatní postoje, názory a kritika dominantního modelu jsou pronásledovány, jejich nositelé jsou systematicky pronásledováni, likvidováni a zesměšňováni – stálé sledování ze strany SB, prohlídky a výslechy, tj. neustálý dohled moci, věznění, znemožnění kariéry a profesního růstu – „z univerzity do kotelny“; vytváření jiných postojů a názorů je znemožněno také úplným podřízením školství komunistické ideologii a kontrolou

přístupu k vysokoškolskému vzdělání (svobodně myslící vzdělaný občan je nepřítelem totalitního státu)

- Nedostatek jiných diskursů (jediným mluvčím je státní moc, společnost je pouze pasivním posluchačem, který se má bezpodmínečně přizpůsobit mocí prosazovanému modelu poslušného a mlčícího občana; ve veřejné sféře nemá občan právo účastnit se komunikace)
- Kontrola komunikace ve veřejné sféře (absolutní moc nad masovými sdělovacími prostředky – všechna média jsou státní a jsou kontrolována dominantní mocí, existence cenzury – Hlavní úřad kontroly tisku, publikací a vystoupení – *Główny urząd kontroli prasy, publikacji i widowisk* 1945–1990). Novořeč může být jazykem reálné moci (socialistické země), nebo moci potenciální (jazyk komunistů v ostatních zemích). Hlavním činitelem je ideologizace (úplné podřízení jazyka ideologii) a fikce konečné pravdy – komunismus má právo na poslední slovo, jeho texty mají autoritativní charakter a blíží se neomylné.

Vznik a vývoj

Novořeč se vyvíjí především z jazyka levicových skupin, přejímá však také prvky jazyka krajní pravice. V každé zemi, Polsko nevyjímaje, navazovala také na domácí tradice, které však často interpretovala ze svého ideologického hlediska (tradice polského venkova; vlastenectví – loajalita vůči režimu, boj za nezávislost – boj za socialismus; v Česku – husitství jako komunistická avantgarda a nositel revoluční tradice).

PLAKÁTY (domácí tradice): návaznost na venkovské tradice; tradiční dožínková píseň přetvořená komunistickou propagandou v ideologické heslo

"Plon niesiemy, plon

W gospodarza dom,

Żeby dobrze plonowało,

Po sto korcy z kopy dało,

Plon niesiemy, plon,

W gospodarza dom."

Vrcholnou etapou ve vývoji novořeči bylo období stalinismu. Takzvaná stalinizace země se měla dotknout všech sfér života společnosti. Novořeč jako jazyk ideologie panovala v kultuře, literatuře, na divadle, ve filmu i ve vědě. Za velkým rozmachem stál také

komunistický teror, např. poslouchání západních rozhlasových stanic bylo závažným trestným činem, za který hrozil trest odnětí svobody na dobu 10 let. Čím větší teror, tím větší rozsah a síla novořeči.

V době politického uvolnění – odwilż (1953–1956) se z područí novořeči vymanila především věda a literatura. Novořeč začala být postupně používána jen v oficiálních situacích. K obrození novořeči došlo v souvislosti s vyhlášením výjimečného stavu 13. 12. 1981, tj. období, v němž zcela chyběl jakýkoliv dialog a panoval jen jednostranná komunikace ze strany státní moci. Spolu s pádem komunismu se rozkládá také novořeč. Přetrvávají pouze jisté zvyky, konvence, schémata a stereotypy (nedostatek komunikace, posluchač jako pasivní příjemce). Novořeč přestává být jediným typem komunikace ve veřejné sféře.

Vlastnosti novořeči

Axiologický charakter (absolutní převaha hodnoty nad významem) – v novořeči získávají všechny jazykové jednotky specifickou hodnotu, typickým znakem je vytváření dichotomických dělení: *my – oni, naše – cizí, dobré – špatné, nové – staré, pokrokové – zpátečnické, socialistické/komunistické – imperialistické, kvetoucí socialismus – zahánějící kapitalismus*. Typická je rétorika plná obviňování, tj. stálé a všudypřítomné hledání nepřítel, protivníka, kterým může být každým, kdo není nadšeným příznivcem marxistické ideologie a praktik moci. Protivník bývá nazýván: *wróg – nepřítel, wróg ustroju – nepřítel zřízení, wróg demokracji – nepřítel demokracie, wróg klasowy – třídní nepřítel, wróg Polski Ludowej – nepřítel Lidového Polska, wróg władzy ludowej – nepřítel moci lidu, wróg ludu polskiego – nepřítel polského lidu, zdrajca – zrádce, zdrajca ludu pracującego – zrádce pracujícího lidu, destabilizujący państwo – destabilizující stát, kulak – kulak, obszarnik – velkostatkář, bumelant – flákač, sabotażysta – sabotér, dywersant – záškodník, szkodnik – škůdce, sprzedawczyk – zaprodanec, prowokator – provokatér, szaleniec – šílenec, chuligan – chuligán, łobuz – ničema, warchoł – buřič, wichrzyciel – štváč, zakłócający spokój – narušující klid, wykolejeniec – ztroskotanec, degenerat degenerát, imperialista, kapitalista, oportunist, reakcjonista – reakcionista, rewizjonista – revizionista, klerykał – klerikál, syjonista – sionista; opisná označení: *hołdujący burżuazyjnej ideologii* – holdující buržoazní ideologii – obléká se dle západní módy, poslouchá západní hudbu, *naruszający normy socjalistycznej moralności* – porušující normy socialistické morálky – porušuje manželský*

slib věrnosti, *ulegający wpływow klerykalnym* – podléhající klerikálním vlivům – účastní se oslav církevních svátků, chodí do kostela).

Nepřítele je třeba najít, a pokud neexistuje, je třeba ho vytvořit, ohodnotit jej z hlediska dominantní ideologie, zesměšnit, vyloučit z komunikace, potrestat a úplně zničit. Nepřítel byl prezentován jako ohrožení (*wróg czyha, zagraża, podgryza, ryje brudnym ryjem, robi mętną wodę na młyn*), je překážkou na cestě k lepším zítřkům, brzdí vývoj a pokrok (všechny chyby moci jsou způsobeny negativní činností nepřítele) a dělá společnosti ostudu. Hledání nepřítele mělo vyvolávat neustálou atmosféru strachu, pocit ohrožení ze strany vnějších nepřátel (západní státy), a vnitřního nepřítele (opozice). O všech krocích nepřítele bylo třeba neprodleně informovat státní moc.

PLAKÁTY (wróg), ukázka: boj s mandelinkou bramborovou

<http://www.youtube.com/watch?v=0CYKU9jmBK0>

*postępowa opinia całego świata – pokrokové mínění celého světa
należyta ocena – správné zhodnocení, posouzení
zbrodnia lotników amerykańskich – zločin amerických letců
żuk colorado, amerykański żuk – brouk colorado, americký brouk, inwazja – invaze,
prowokacja – provokace, podżegacz wojenny – válečný štváč
walka – boj, wytepienie – vyhubení, likwidacja – likvidace, lustracja pol – lustrace polí
trzeba być uważnym i czujnym – musíme být bdělí a ostražití
zorganizowana akcja społeczeństwa – organizovaná celospolečenská akce, likwidacja groźby
w zarodku – likvidace hrozby v zárodku, wszyscy do walki – všichni do boje*

Některá slova a frazeologismy získávaly novou ideologickou hodnotu – výsledkem je rozvolnění jejich sémantiky:

Obywatel – bezpartijní občan, který se nestaví do opozice vůči moci (*towarzysze i obywatele*)

Demokracja – stav v socialistických zemích (*jedyna prawdziwa demokracja*)

Liberalizm – ideologicky nebezpečný postoj (*niebezpieczny liberalizm*)

Tolerancja – tolerance je nebezpečným postojem, znamená pomáhání nepřítelům

PRL – Polska Rzeczpospolita Ludowa 1952 – 1990

PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza 1948–1990

KC PZPR – Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej

POP – Podstawowa Organizacja Partyjna

GUKPPiW – Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk

UB – Urząd Bezpieczeństwa

MO – Milicja Obywatelska

ZOMO – Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej

ORMO – Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej

GRN, MRN, PRN, WRN – Gminna, Miejska, Powiatowa, Wojewódzka Rada Narodowa

PGR – Państwowe Gospodarstwo Rolne
RWPG – Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej
WRON – Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego

Czyn społeczny
Czyn partyjny
Dokwaterowanie
Nadmetraż
Wizyta gospodarska
Kulak
Chłop małorolny
Kolektywizacja
Przodownik pracy
Masy pracujące
Pochód
Wsad dewizowy
Talon (kartka)
Lista kolejkowa
Kolejkowicz
Stacz kolejkowy
Zdrada ludu pracującego
Samokrytyka
Inicjatywa prywatna
Zaangażowanie
Oprzeć sprawę o bufet
Mieć chody
Mieć (znaleźć) dojsćie
Mieć układy
Kto sieje wiatr, zbiera burze.
Woda na młyn

Rituálnost – novořeč je jazykem propagandy a platí v ní pravidla rituálnosti. Rituál rozhoduje o tom, kdo ke komu, kdy a o čem smí nebo nesmí promlouvat. Platí zde specifické komunistické *decorum*. Pouhým rituálem byly projevy při příležitosti různých výročí, které se často vyznačovaly nedostatkem jakéhokoliv konkrétního obsahu. Byly realizovány podle jednotného modelu. Často byly jen souborem zcela prázdných slov.

Univerzální kód projevů – univerzální kód projevů byl zaslán v 1. polovině 80. let redakci časopisu *Polityka* anonymním autorem. Autor se i přes žádosti redakce nikdy nepřihlásil o honorář. Autor byl označen známý humorista Lipawski z Varšavy.

Magičnost – novořeč neslouží k popisu skutečnosti, nýbrž k jejímu vytváření. Vytvořená skutečnost zcela odpovídá ideologii a tomu, co je obsahem propagandy. O tom, co moc považuje za pozitivní a žádoucí, se mluví tak, jako by to existovalo i ve skutečnosti. Typickým projevem magičnosti jsou různé slogany. Slogany vytvářejí svět a jeho vztah ke skutečnému světu není podstatný. Mizí tedy rozdíl mezi postulátem a skutečností.

PLAKÁTY (plany)

Program Partii – programem narodu

PZPR przewodnią siłą narodu!

Razem budujemy drugą Polskę!

Skracajmy drogę od pomysłu do produkcji!

Zwiększajmy produkcję rynkową, polepszajmy jakość usług i handlu, lepiej zaspokajajmy rosnące potrzeby społeczne!

Aby Polska rosła w siłę, a ludzie żyli dostatniej.

Idzie o wielką sprawę – o to, aby w obrębie życia jednego pokolenia zbudować drugą Polskę.

Opieramy się na woli milionów. Przekuwamy ją w program realizowany wysiłkiem klasy robotniczej, chłopów i inteligentów polskich. Dzięki temu mogliśmy ***pójść naprzód i osiągnąć sukces, który przysporzył nam szacunku i uznania w świecie.*** W krótkim czasie ***Polska stała się silniejsza, a Polakom zaczęło żyć się lepiej, i jest to fakt niepodważalny, którego nie kwestionuje nikt, nawet nasi wrogowie.***

(Edward Gierek, 1976, Katowice)

Arbitrarnost – moc může téměř bez omezení rozhodovat o používání významu slov, některá slova podporuje a vědomě šíří, jiná se snaží vyloučit z komunikace, omezit rozsah jejich používání – umísťuje je do speciálních seznamů zakázaných slov (cenzura) . Moc určuje nejen rozsah používání slova a jeho význam, ale také určuje hranice kultury slova a hranice jazykové etikety (pokud o nahrazení polských zdvořilých zájmen *pan, pani* výrazem *obywatel, obywatelka* s druhou osobou množného čísla). V novořeči vznikají matrice textů, tj. všeobecně platné vzory textů. Matricemi se nejčastěji stávaly projevy prvních tajemníků, KC PZPR, na které se často navazovala, byly často rozvíjeny a některé fragmenty často citovány. Takový text se stával na delší období všeobecně platným kánonem – propaganda musela používat slova a formulace, které se v takovém textu objevily.

Poznański czerwiec 1956 r. (powstanie poznańskie) – wypadki czerwcowe

Strajk – okresowa przerwa w pracy, przerwa techniczna

Podwyższka cen – poprawa struktury cen, urealnienie opłat, relatywna zmiana cen, zmiana poziomu i struktury cen

Staliśmy nad przepaścią, ale zrobiliśmy krok do przodu! (Władysław Gomółka, 1956)

Każdy prowokator czy szaleniec, który odważy się podnieść rękę przeciw władzy ludowej, niech będzie pewny, że mu tę rękę władza ludowa odrąbie, w interesie klasy robotniczej, w interesie chłopstwa pracującego i inteligencji, w interesie walki o podnoszenie stopy życiowej ludności, w interesie dalszej demokratyzacji naszego życia, w interesie naszej Ojczyzny.

(Józef Cyrankiewicz, 1956, po wydarzeniach w Poznaniu)

Fragment: <http://www.youtube.com/watch?v=kSK5sY13Gv8>

pracowity, patriotyczny, zamilowanie do porządku, bohaterska ludność Poznania, ludność pracująca, ludzie pracy

zbrodnicza prowokacja, agenci imperialistyczni, wywołanie anarchii, przeszkodzić realizacji postulatów, przeszkodzenie procesom demokratyzacji naszego życia, ponure popisy agentów i prowokatorów, opętane jednostki, imperialistyczny agent, prowokator wojenny, ciemne siły prowokacji, napastnicy, awanturnicy, wróg, reakcyjne podziemie, ośrodki imperialistyczne

potępia każdy obywatel, każdy Polak, masy pracujące, klasa robotnicza, spokojna ludność, siły pokoju i postępu

trudności ekonomiczne, bolączki ekonomiczne, błędy, niestosowanie przepisów bezpieczeństwa, niesłuszna krytyka

plan władzy (nie chcemy nic obiecywać, chcemy w miarę sił realizować)

Antikomunikativnost – novořeč vylučuje veškerý dialog, nepředpokládá žádnou skutečnou komunikaci, neumožňuje adresátům, aby vyjádřili svůj názor. Adresát není rovnocenným partnerem, jediným mluvčím je moc, která promlouvá ve formě příkazů, vyhlášek a rozsudků. Moc současně očekává pouze souhlas nebo alespoň pasivní přijetí. Kromě dialogu jsou vyloučeny veškeré diskuse, polemiky, jednání, hledání kompromisů. V situacích, kdy je potřebný dialog, se novořeč stává komunikační bariérou, ztěžuje komunikaci nebo ji dokonce přímo znemožňuje. Rozhovory v Gdaňsku v srpnu 1980 ukázaly, že novořeč neumožňuje dosáhnout shody nebo kompromisu. Představitelé moci nebyli schopni účastnit se normálních rozhovorů, nechápali význam některých slov.

GIEREK (Stocznia Gdańska, styczeń 1971)

<http://www.youtube.com/watch?v=tD651uQqV2k>

Metajazykový charakter – novořeč je metajazykem, který může hodnotit všechny ostatní jazykové projevy, přičemž sama nepodléhá žádné kritice a žádným komentářům. Jako projev autoritativního charakteru musí být přijímána nekriticky.